

APIE VIENĄ ŽEMAIČIŲ DAINUOJAMOSIOS TRADICIJOS PAŽINIMO ASPEKTĄ: XIX–XXI a. TAUTOSAKOS UŽRAŠINĖTOJŲ PĖDSAKAIS

JURGITA ŪSAITYTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – tautosakos užrašytojų pateikiamas dainuojamosios tautosakos repertuaro vaizdas rinkiniuose iš Žemaitijos ir juose fiksuotas dainų ir dainavimo kontekstas.

Darbo tikslas – remiantis 2004–2007 m. lauko tyrimų duomenimis ir pasitelkus ankstyvesnius šiaurinės Žemaitijos tautosakos rankraštinius rinkinius, apibūdinti šio regiono dainų repertuaro fiksavimo atskirais laikotarpiais ypatumus.

Tyrimo metodai – aprašomasis, lyginamasis.

Žodžių raktai: dainuojamoji tautosaka, dainininkas, repertuaras, tautosakos rinkimas, folklorinis ansambelis, mokyklinis albumas, rašytinis folkloras.

Įvadinės pastabos

2004–2007 metais Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto folkloristai, vykdami lauko tyrimus Salantų, Žarėnų, Viekšnių, Židikų bei Ylakių apylinkėse, tiesiogiai stebėjo žemaičių gyvenimą, nuosekliai žvalgė ir fiksavo šiandienines folkloro apraiškas. Parsivežtos medžiagos – garso įrašų, nuotraukų, filmuotų vaizdų, taip pat asmeninių išpūdžių, dar neišblėsusių po bendravimo su vietos žmonėmis, – išties pakaktų, norint pateikti konkretų ir ganėtinai išsamų šiandieninį šio regiono folklorinės kultūros vaizdą. Tačiau straipsnyje rūpėjo pastarųjų lauko tyrimų rezultatus apibendrinti pasitelkus platesnę, per du šimtmečius įvairių rinkėjų užrašytą medžiagą. Labai didelė jos apimtis padiktavo geografinį atrankos kriterijų, apsiribojus rinkiniais iš per pastarąsias ekspedicijas tirtų vietovių bei gretimų apylinkių. Mažai tikėtina, jog praplėtus geografines ribas išryškėjusios tendencijos keistųsi iš esmės. Todėl pristatant XIX a. žemaičių dainų rinkimo situaciją remiamasi ir Simono Daukanto dainų rinkiniu, praplečiančiu apsibrėžtą arealą. Analizei buvo pasirinkta šiaurės Žemaitijoje, tai yra Skuodo,

Mažeikių, Akmenės, Kretingos, Plungės ir Telšių rajonuose, užrašyta tautosaka, sukaupta visų pirma Lietuvių mokslo draugijos ir Lietuvių tautosakos rankraštyno fonduose¹. Atidžiau analizuota apie penkiasdešimt XIX–XX a. tautosakos rinkinių², kurių pasirinkimą lėmė keletas veiksnių: chronologinis, žanrinis ir kiekybinis. Siekiant nenutrūkstamo dainuojamosios tradicijos vaizdo, stengtasi į tyrimą įtraukti įvairiu laiku užrašytą medžiagą. Kadangi XIX a. žemaičių dainuojamoji tautosaka nebuvo nuosekliai renkama, todėl labiau gilintasi į XX a. rinkinius, nes kiekvieną šio amžiaus dešimtmetį reprezentuoja kelios dešimtys rinkinių. Be to, iš daugiau nei šešių šimtų šiaurės Žemaitijos tautosakos rinkinių pirmenybė teikta tiems, kuriuose vyravo dainos. Svarbus motyvas buvo ir rinkinio apimtis: peržiūrai rinktasi stambesni pavienių užrašytojų rinkiniai ir ekspedicijų medžiaga, tikintis kuo pilnesnio ir nuoseklesnio vaizdo. Pirminis sumanymas buvęs apibrėžti žemaičių dainavimo tradicijos kaitos tendencijas, tačiau, susipažinus su folkloro rinkinių medžiaga, iškilo klausimas: ar užtenka turimų duomenų, fiksuotų kaip sinchroniniai žodinio paveldo tradicijos fragmentai, norint suprasti dainuojamąją tradiciją ir kaip dinamišką procesą? Galiausiai, pasidavus pačios medžiagos diktatui, apsiribota rinkiniuose fiksuojamo repertuaro bei dainų ir dainavimo konteksto analize, siekiant pasiaiškinti, ar pakanka užrašytosios medžiagos tradicijos kaitos tyrimams.

Žemaičių dainų repertuaro apmatai XIX–XX a. rinkiniuose

Folkloristikoje tradicijos elementų istorinė vertinimo perspektyva yra tiesiog neišvengiama. Tiesa, tautosakos moksle istoriniams ir lyginamiesiems tyrimams naudojami duomenys yra sąlygiškai nauji – pagrindinis medžiagos masyvas sukauptas per pastaruosius beveik du šimtus metų. Pirmoji pozicija žemaičių dainų rinkimo istorijoje neabejotinai priklauso Simono Stanevičiaus „Dainoms Žemaičių“, publikuotoms dar 1829 m. Taikydamas griežtus estetinius kriterijus, į šį leidinį S. Stanevičius sudėjo trisdešimt gražiausių lyrinių senųjų dainų, atrinkęs iš turėto penkiskart didesnio jų skaičiaus (SDŽ p. 5). Kaip tik ši aplinkybė ir neleidžia objektyviai pasinaudoti šiuo šaltiniu, tiriant XIX a. pradžios žemaičių dainų repertuarą. Tarp nepaskelbtų ir, deja, neišlikusių dainų galėjęs būti, spėjant iš S. Stanevičiaus pratarmės žodžio, nemažas pluoštas ir kitokių – neatitikusių sudarytojo grožio sampratos. Tikėtina, kad tarp jų būta ir humoristinių, naujoviškų, individualios poetikos kūrinių. Siekiant apčiuopti anksčiausiai fiksuoto žemaičių dainų repertuaro bruožus, atspirties tašku galėtų būti vienas seniausių šio regiono dainų šaltinių – S. Daukanto rankraštinis rinkinys, datuojamas 1834–1845 m. Jį

¹ Abu fondai – Lietuvių mokslo draugijos (LMD) ir Lietuvių tautosakos rankraštyno (LTR) – saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakos archyve.

² Atidžiau peržiūrėti šie rinkinių rankraščiai: LMD I 47, 54, 83, 364, 419, 1039; LTR 35, 104, 234, 322, 400, 658, 944, 1175, 1794, 2030, 2148, 2662, 2772, 2903, 2938, 3025, 3073, 3169, 3237, 3243, 3471, 3497, 3701, 3833, 3939, 4059–4062, 4220, 4636, 4708, 4855, 4856–4858, 4967, 4970–4972, 5522, 5524, 6049, 6413, 6456, 6883.

sudaro apie 850 dainų ir eilėraščių tekstų³, kuriuos, Daukanto paraginti, užrašė kelios dešimtys jo talkininkų.

Daukanto rinkinys iš visos XIX a. žemaičių tautosakinės medžiagos išsiskiria dainų gausa ir žanrine jų įvairove. Tikėtina, kad „žemaitiškoji“ rinkinio dalis, tai yra daugiau nei pusšesto šimto dainų (Grigas 1983: 29), atspindi daugiau ar mažiau visai Žemaitijai XIX a. pirmojoje pusėje būdingą repertuaro vaizdą.

Nekeliant sau tikslo pateikti detalią Daukanto rinkinio dainų repertuaro apžvalgą, labiau rūpėtų akcentuoti jo stilistinį margumą. Sklaidant rinkinį, į akis krinta individualiūs poetikos (dažniausiai – socialinės tematikos) tekstų gausa. Tai rodo, kad XIX a. pirmojoje pusėje į klasikinį dainų repertuarą natūraliai ir gana intensyviai įsilieja kitos estetiškos sistemos – autorinės, rašytinės kūrybos pavyzdžiai: iš visų žemaičių tarpe užrašytų tekstų šiame rinkinyje net penktadalį sudaro literatūrinės kilmės tekstai. Kita vertus, žinant Daukanto kultūrinės intencijas, neabejotinai turėjusias įtakos ir dainų rinkimo darbui, galima pagrįstai manyti, kad dalis rinkinyje randamų individualių eiliavimų dar nebuvo įsilieję į gyvąją folklorinę tradiciją, tapę jos dalimi. Pasak Kazio Grigo, nuosekliausiai tyrinėjusio Daukanto tautosakinį palikimą, ir liaudies dainos, ir individuali poezija šiam buvusi „priemonė tautinei literatūrai ugdyti“ (ten pat: 18). Atrodo, tokia nuostata padėjo populiarinti ir pačią autorinę poeziją. Dėl to į rinkinį patekę individualios kūrybos tekstai galėjo reikšti keletą svarbių dalykų: pirma – literatūrinio gyvenimo intensyvėjimą ir individualios kūrybos potencialų augimą, ir antra – neišvengiamai viso kultūrinio konteksto veikiamos dainuojamosios tradicijos pokyčius. Daukanto dainų rinkinys rodo, kad folklorinė sistema XIX a. pirmojoje pusėje buvo atvira kitų kultūros sferų įtakoms, sugerdama, atspindėdama ir perdirbdama individualios literatūrinės kūrybos patirtį, kitoki pasaulio matymą ir jo raiškos būdus. Galima spėti, kad dalis į rinkinį patekusių individualių eiliavimų buvo to laikotarpio kultūros, plitusios raštu, elementas. Kad toks reiškinys XIX a. jau buvo išplitęs, patvirtina dešimtys Lietuvos tautosakos archyve saugomų rankraščių⁴ su įvairios tematikos ir žanrų literatūrinės kilmės tekstų nuorašais.

XX amžius – intensyviausias visų Lietuvos regionų, žinoma, ir žemaičių, tautosakos rinkimo metas. Tačiau šis laikotarpis yra nevienalytis ne tik užrašytos tautosakos stilistine, žanrine įvairove, skiriasi ir pačių rinkėjų intencijos.

Pirmojo–penktojo dešimtmečių rankraščiai leidžia jau gana tiksliai lokalizuoti dainų paplitimą ir susikoncentruoti prie konkretaus regiono – šiaurės Žemaitijos medžiagos. Ji atskleidžia dar ganėtinai turtingą, įvairove žaižaruojantį dainų pasaulį: jame klesti senosios, klasikinės dainos, tačiau šalia jų tarpsta naujoviškos ir iš rašto kultūros atėjusios literatūrinės. Dainavimo gyvybingumą galėtų patvirtinti ir pastebėjimas, kad dauguma tekstų – pilni, išsamūs, beveik nepasitaiko nuo-

³ S. Daukanto sukauptų dainų rankraščių originalai yra Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto tautosakos archyve jų nuorašai saugomi Lietuvos mokslo draugijos fondo rinkiniuose (žr. LMD I 54, 364).

⁴ Įvairaus pobūdžio tekstų nuorašų pavyzdžių žr. LTR 329, 3293, 3297, 3302. Žemaičių tarmės požymių esama LTR 3307, 3295, 3296 rinkiniuose.

trupų. Ir kaip susilaikysi čia nepriminus, kad šis laikotarpis šiandien ekspedicijose kalbinamų žemaičių nostalgikuose prisiminimuose iškyla kaip dainavimo aukso amžius. Tuomet dainos skambėjusios beveik visuose namuose, kiekviename kaime ir vienkiemyje, vienatvės valandą suteikdamos progų intymiam išsipasakojimui, o susitelkusiems į būrį leisdamos pajusti bendrumo džiaugsmą. O ir tautosakos respondentų būrys tada buvęs gausus – vaikai, jaunimas, suaugusieji ir seneliai, bendras jų amžiaus vidurkis siektų šiek tiek daugiau kaip 40 metų (palyginkime: šių dienų pateikėjų vidutinis amžius perkopia 70).

Vertinant iš repertuaro pozicijos, atrodytų, kad vėliau užrašyta medžiaga žanrinio ir kokybinio požiūriu nedaug tesiskiria nuo prieškarinės. Tačiau tokį vaizdą lėmė XX a. pirmojoje pusėje susiklosčiusios tautosakos rinkimo tradicijos⁵, paveikios visuose Lietuvos regionuose užrašytos tautosakos pobūdį. Šeštojo dešimtmečio folkloristų lauko tyrimuose laikomasi dar prieškariniu susiformavusios nuostatos visų pirma ieškoti senųjų liaudies dainų⁶, todėl nereikėtų stebėtis, jog nemaža dalis XX a. antrojoje pusėje šiaurinėje Žemaitijoje sukauptų rinkinių patvirtina selektyvines tautosakos rinkimo tendencijas. Kita vertus, galima pastebėti, kad gerokai įvairesnis dainuojamojo repertuaro vaizdas atspindėtas „neprofesionalių“ tautosakos rinkėjų, daugiausia moksleivių užrašytoje medžiagoje. Nesigilinant į savo veiklos metodologines prielaidas ir pirmiausia vadovaujantis siekiu užrašyti kuo daugiau jų apylinkėje skambančių dainų, šiems užrašytojams, atrodo, pavyko užfiksuoti autentiškesnę, gyvą repertuarą, dabartiniams tyrinėtojams leidžiantį dar išsamiau pažinti dainavimo tradicijos ypatumus. Ir kas šiandien galėtų paneigti, jog ne skirtingi tautosakos rinkėjų motyvai daugiausia lėmė, kad tuo pačiu metu vienoje ar gretimose apylinkėse sudaryti dainų rinkiniai „kuria“ gana skirtingas dainų repertuaro versijas⁷.

Panašūs tautosakos rinkimo polinkiai, o svarbiausia – jos panoraminio vaizdo formavimo folkloristikoje nuostatos išlieka ryškios ir septintojo bei aštuntojo dešimtmečių rinkiniuose. Šiai situacijai tirti ypač pravartūs ekspediciniai rinkiniai, atspindintys kolektyvinę, akademišką folkloristų poziciją. Puikus jos pavyzdys galėtų būti stambus, net trijų tūkstančių rankraštinių puslapių rinkinys LTR 3471. Jame yra daugiau kaip tūkstantis dainų, iš įvairių, daugiausia vyresnio amžiaus pateikėjų užrašytų Skuodo, Kretingos rajonuose 1961 m. vykusioje ekspedicijoje. Žvelgiant į jį anksčiau sukauptos medžiagos kontekste, lyg ir nestebintų, jog dauguma rinkinio dainų – senosios, tarsi atklydusios iš patriarchalinio kaimo, kur buvo natūraliai suaugusios su ūkio darbais ir įvairiomis šeimos apeigomis. Tik vos dešimtają dalį dainų sudaro individualios poetikos persmelkti tekstai. Tačiau šiame rinkinyje išryškėja ir užmaskuotas, tarsi šešėliškas repertuaro vaizdas, kurio

⁵ Apie tai žr. Stundžienė 2003: 15–16.

⁶ Vadovas 1936: 10–20.

⁷ Plg. LTR 3497, kur absoliučią daugumą sudaro senosios dainos, užrašytos Vilniaus universiteto studentų Skuodo rajone 1957 m., ir LTR 3075, pristatantį itin platų ir stilistiniu požiūriu nevienalytį Židikų ir jų apylinkių (dabar Mažeikių r.) 1957–1958 m. repertuarą, pamatytą moksleivių akimis. Tokiu požiūriu lygintina ir LTR 4060 bei LTR 4062 medžiaga, rinkta 1969 m. gretimuose Mažeikių ir Skuodo rajonuose.

metmenis nubrėžė patys ekspedicijos dalyviai. Užsimindami apie neužrašinėtas dainas, jie kartu akcentavo ir aiškiai besiskiriančias vertybines savo, kaip folkloro tyrinėtojų, ir žodinės tradicijos reprezentantų nuostatas dainų atžvilgiu⁸.

Belieka apgailestauti, kad ne vieno pateikėjo išsakytas polinkis prie naujoviškų dainų ir atviras estetinis jų vertinimas buvo labai menkai atspindėtas. Akivaizdu, jog sprendžiant apie regiono dainų visumą ši kontekstinė informacija dėl ryškaus subjektyvumo visada turės tik šalutinę reikšmę. Dėl šių aplinkybių susidaryti išsamų ir tikrą klasikinių ir naujoviškų dainų santykio vaizdą, taip pat tirti dainuojamojo folkloro raidos tendencijas darosi ganėtinai keblu. Pastangos gelbėti iš užmaršties senosios dainavimo tradicijos reliktus folklorinės kultūros užribyje neišvengiamai paliko nemaža vėlesnės kolektyvinės kūrybos pavyzdžių – romansų, literatūrinių ir kitų nuo klasikinės stilištos nutolusių dainų.

Kas šiandien imtųsi įvertinti, kaip ši taktika paveikė ir kokią tebedaro įtaką folkloro studijoms? Bet akivaizdu, kad ne vieną dešimtmetį trukęs atrenkamasis tautosakos užrašinėjimas pakoregavo dainų repertuaro vaizdą. Folkloristų sudarytas (vėliau aprašant ir sisteminant atrinktąją medžiagą) dainuojamojo folkloro vaizdas neatspindi tikrosios tam tikru metu gyvavusios tradicijos.

Platesnių komentarų, paaiškinančių užrašytos tautosakos gyvavimo aplinkybes ir sąlygas, peržvelgtuose rinkiniuose taip pat stokojama. Daugiausia pasitaiko konkretiems tekstams skirtų glaustų pastabų, susijusių su dainos turiniu, išmokimo, atsiminimo situacija, paties pateikėjo išpūdžiu. Toli gražu ne kiekviename rinkinyje randame tautosakos rinkėjų apibendrinimus ir paaiškinimus, kurie dabar galbūt leistų greičiau pastebėti folklorinės kultūros tęstinumo ar pokyčių ženklus.

XX a. pabaigos tautosakos rinkiniai tebetęsia iki šiol vyravusių tekstologinių, kiekybinių folkloro rinkėjų interesą. Dauguma tautosakos rinkinių vis dar sudaromi kaip žodinės tradicijos tekstų saugyklos, tekstai yra tarsi praradę ryšį su žmogumi ir jo gyvenimu. Rankraščiuose fiksuojami jau ne sykį užrašytų dainų variantai, kaupiama regioninio ar individualaus repertuaro išsklotinė, leidžianti konstatuoti konkrečios dainos paplitimą erdvėje ir laike. Tačiau užrašomi tekstai kaskart akivaizdžiau rodo dainavimo tradicijos silpnėjimą, pasireiškiantį tekstų trumpėjimu, užmiršimu, pasitraukimu į pasyviąją atmintį (turint omenyje rašytinio folkloro apraiškų gausėjimą). Reikia pažymėti, kad daugumos rankraštinė rinkinių kontekstinė informacija taip pat orientuota pirmiausia į teksto, kaip kūrinio, suvokimą. Tai leidžia susidaryti gana statišką repertuaro vaizdą, kuriame dainos atrodo tarsi sustingusių scenos paveikslų dekoracijos. Tokį išpūdį daro dauguma pavienių užrašytojų parengtų, taip pat ir lauko tyrimų ataskaitomis virtusių tautosakos rinkinių.

⁸ Kaip pavyzdys pateiktini keli individualų pateikėjų repertuarą apibūdinantys komentarai, kurie neretai yra vieninteliai naujoviškų dainų gyvavimo liudytojai: „[Pateikėja] moka daug dainų, tačiau labiau mėgsta naujesnes, romansus, literatūrinės kilmės. Sakosi, daugelį išmokusi iš radijo. Senąsias tradicinėm žemaitiškom melodijom dainas dainuoja nenoriai – jos esančios jai negražios...“ (LTR 3471, 8 pluoštas, p. 30); „[Pateikėjas] labai sunkiai prisiminė dainų tekstus <...>. Repertuare yra ne tik šios užrašytos tradicinės liaudies dainos, bet ir naujoviškos dainos, ypač romansai. Atrodo, kad [pateikėjas] nedaro dainų atrankos, o stengiasi išlaikyti viską, ką girdi aplinkui dainuojant“ (LTR 3471, 3 pluoštas, p. 109).

Beje, ši praktika tarsi patvirtina tendenciją, kad plačiau folkloro kontekstų lauką privalu aprėpti tik moksliniame tekste (plg. Stundžienė 2003: 13–32; Būgienė 2007: 56–70) arba žymesniam dainininkui skirtoje apybraižoje (plg. AIVD).

Ką ir kaip fiksuojame šiandien

Atsiremiant į retrospektyvią šiaurės Žemaitijos tautosakinių rinkinių apžvalgą, įdomu palyginti pastarųjų ketverių metų folkloristų kolektyvinius tyrimus ir individualius pastebėjimus pirmiau minėtose ekspedicijose. 2004–2007 m. ekspedicijų tikslas buvo ne tik į garso ir vaizdo laikmenas įrašyti išgirstą tautosaką, bet ir stebėti folklorinę kultūrą plačiąja prasme. Kontekstinė informacija, atkreipianti dėmesį į tiriamos vietovės kultūrinę ir socialinę terpę, užkabinanti sąsajas tarp praeities ir dabarties reiškinių, neretai naujomis spalvomis nuspalvina visą užrašytą tautosakos repertuarą ir pačiu bendriausiu aspektu rodo tradicijos potencialą, jos svarbą konkrečiai bendruomenei.

Tautosakos kontekstinio tyrimo aktualumą lietuvių folkloristai ėmė kelti jau prieš kurį laiką, įvertinę tiek europinę folkloro lauko tyrimų patirtį, tiek reflektuodami nūdienos folkloristikos poreikius ir uždavinius. Šiandien vis dar tebediskutuodami dėl folkloro konteksto apimties, folkloro ir ne-folkloro santykio, tautosakininkai pradeda preciziškiau gilintis į dainavimo svarbą kiekvienam žmogui, vertinti dainos ir dainuojančiojo statusą bendruomenės ir individo gyvenime, pastebėti tradicines ir naujoviškas dainavimo apraiškas, sklaidos būdus, tautosakos sąlytį su kitomis kultūrinio gyvenimo formomis. Stebint gyvąją tradiciją, gali iškilti naujų, iki tol nepastebėtų reiškinių, kurie, įtraukti į kontekstines studijas, leis vienu ar kitu aspektu išryškinti dainuojamosios tradicijos tęstinumą, gyvybingumą, kaitos bruožus.

Gero dainavimo (pastaruju metu jau rečiau tapatinamo vien su klasikinių liaudies dainų mokėjimu) vertės suvokimas net ir šiomis dienomis išliko stimulu, vertusiu ieškoti pasižymėjusių dainininkų, sugebėjusių išsaugoti nesuaižėjusį dainų repertuarą. Tačiau buvo apsispręsta užrašyti visas dainas – tiek žmonių gerai menamas, tebedainuojamas, tiek ir tas, kurias prašymų ir užuominų paskatinti jie traukė iš pasyviosios atminties gelmių. Nestebino, jog netikėtai užkluptas retas kuris galėjo iškart, neklysdamas dainą išdainuoti iki galo. Kiekvienas stabtelėjimas netrukdavo išsilieti į apgailėstajam tiradą dėl nusilpusios atminties, – juk kadaise daugybė dainų mokėta, su malonumu dainuota, o dabar štai, staiga prirėkęs, pinasi jų žodžiai, susimaišo posmai, stringa gaida. Tačiau pasitaikė sutikti tokių, kurie be didesnių pastangų prisiminė keletą ar net ir kelias dešimtis dainų, gal tik retkarčiais užmesdami akį į užrašus, padedančius pažadinti atmintį. Beje, šiuokart ir vėl pasitvirtino nuo seno praktikuojama tautosakos rinkėjų taktika, kai sutrikdžius žmogų, rodos, elementariu prašymu padainuoti, pažadama pas jį sugrįžti po keleto dienų. Ir ne vien tam, kad užrašytum dar vieną variantą, bet kad sykiu su juo išgyventum atsiminimo malonumą, gautum progą prisilytėti prie asmeniškų išsipasakojimų. Su tokiomis nuostatomis žvelgiant į žmogų ir vietinę folklorinę tradiciją, pavyko išgirsti palyginti nemažai tik žemaičių regionui būdingų senųjų

klasikinių dainų ir užfiksuoti čia išgalėjusį ir pamėgtą naujovišką, visoje Lietuvoje populiarų repertuarą.

Vertinant šių dienų dainavimo situaciją, neįmanoma apeiti folklorinių ir etnografinių ansamblių veiklos ir jų daromos įtakos provincijos kultūriniam gyvenimui. Sukinėjantis kaime ar miestelyje ir klausiant kelio pas dainuojančiuosius, žmonės pirmiausia prisimena meno saviveiklos dalyvių pavardes. Todėl pagrįstai susidaro įspūdis, kad bet kuris bendruomenės narys savęs jau nelaiko žodinės tradicijos tęsėju, mieliau šią funkciją deleguodamas socialiai aktyvių, organizuotų žmonių grupei ir jų atstovams. Vis dėlto objektyvumo dėlei reikia pripažinti, kad dažnai ne tiek tautiškos nuostatos ir jų keliamos aspiracijos paskatina žmones ateiti į folklorinius ansamblius, kiek jų teikiamos socialinės ir kultūrinės savirealizacijos galimybės, noras patenkinti natūralų bendravimo su žmonėmis poreikį. Svarbus ir psichologinis malonumas, patiriamas dalyvaujant priimtinoje veikloje.

Lankytose Žemaitijos apylinkėse folklorines tradicijas dabar palaiko kultūros namų, mokyklų ansambliai, kuriems vadovauja ir jų repertuarą sudaro etninės kultūros žinovai. Savo nišą kultūrinėje apylinkės veikloje randa ir dainuotojų grupelės susibūrę bendraminčiai, ypač iniciatyvos nestokojančios moterys, daug laisviau žvelgiančios į folklorinius pasidainavimus. Savo muzikinius gebėjimus rodo ir vienos šeimos kelių kartų atstovus subūrę ansambliukai.

Gilinantis į folklorą propaguojančių ansamblių dainavimą, nesunku išžvelgti besiskiriančias jų repertuaro sudarymo tendencijas. Diplomuotas specialistas vadovaujama kolektyvą būtinai stengiasi išmokyti kuo daugiau savo regiono, daugiausia – senųjų dainų, sąmoningai formuodamas „klasikinį“ žemaitišką repertuarą. Dėl to folklorinių ir etnografinių ansamblių repertuarą galima laikyti stilistiškai vienalytiškiausiu. „Mokyto“ vadovo neieškančios dainuotojų grupės reprezentuoja reljefiškesnį, „šiuolaikiškesnį“ tradicijos paveikslą, mėgsta populiarų, regionišku neišsiskiriantį, bendralietuvišką dainavimą – renkasi romansus, autorines bei įvairias naujoviškas dainas, prisimena ir vieną kitą senesnę – neretai savo mamos ar tėvelio mėgstamiausią.

Svarbu pažymėti, kad ansamblių repertuaras daro nemenką įtaką pačiai folklorinei tradicijai. Tarp kolektyvinio ir individualaus, išmokto ir paveldėto repertuaro vyksta nuolatinė cirkuliacija. Asmeninis, per gyvenimą susiformavęs ansamblių dainų repertuaras papildomas bendrai išmoktomis ir atliekamomis dainomis ir tampa asmeninės patirties dalimi, nors po vieną prikalbintieji padainuoti tebegyvuojančių ar jau iširusių ansamblių nariai neužmiršta pabrėžti mokantys *ansamblio* ir *savo* dainas.

Žmonėms dainuojant po vieną arba, kaip dažniau patys pageidauja, su artimu giminaičiu, geru kaimynu, draugu, tikėtasi ne tik išgauti individualaus repertuaro apmatų, bet ir stebėti pateikėjo laikyseną, išryškinti požiūrį į dainavimą. Kiekvienas jų, išgyvendamas asmeninį santykį su tradicija, turėdamas aiškų požiūrį į dainavimą, reprezentuoja tam tikrą laikysenos tipą. Pavyzdžiui, geram dainininkui, puoselėjančiam savo polinkį, jau pelnusiajam bendruomenės pripažinimą, būdingas santūrus rimtumas, orus pasididžiavimo išgyvenimas. Auditorijos dėmesį patyrę,

scenos skonį žinantys, gyvo temperamento dainininkai tautosakos rinkėjus sutinka pasitikėdami savimi, jau suvokdami savo vertę ir reikalingumą (tik ar neužčiuopsi tada surepetuoto jausmo, amatininkiško nusiteikimo ženklų?!). Bet yra ir kita pateikėjų grupė, žavinti atsakingumu ir jautrumu, kai paprašytas prisiminti daugiau dainų po dienos kitos jau lūkuriuoja prie lango su visu pluoštu per kelias nemigo naktis vėl po posmą surankiotų dainų. Atgyja ne tik žodžiai ir melodijos, pats žmogus nušvinta galėdamas prisiminti dainas. Jos pažadina jausmus, prikelia prisiminimus: iš ko išmokta, kada ir su kuo dainuota. Per dainą atsiskleidžia visas gyvenimas. Tačiau vis dažniau tenka susidurti ir su neutraliu ar atsainoku požiūriu, kai pernelyg nesigrauziama dėl kliūvančios gaidos, užmirštų posmų, kai atsivertus dainų sąsiuvinį ar populiarią knygelę tautosakos rinkėjui siūloma pasirinkti „reikalingas“ dainas.

Kadaise klestėjęs dainavimas, praėjusiais šimtmečiais tarpės apeiginėse ir buitinėse gyvenimo srityse, XX a. pirmojoje pusėje, pasak vyresnio amžiaus žemaičių, dar buvo natūrali, visuotinė kaimo bendruomenės ir atskiro žmogaus saviraiškos forma. Ir nors amžininkai jau XIX a. stebėjo dainavimo slopimo požymius, dvidešimtajame šimtetyje dėl itin intensyvių ekonominių, socialinių ir drastiškų istorinių pokyčių išryškėjo dar stipresni folklorinės tradicijos poslinkiai. Kaitą atspindi kontaminuotų, fragmentiškų tekstų gausa, antrinės dainavimo kultūros raiškos sferos išsiplėtimas. Praradęs ryšius su apeiginiu kontekstu, dainavimas susikoncentravo kolektyvinėje kultūrinėje, pramoginėje arba grynai intymios, individualios saviraiškos srityse.

Tiriant žodinį paveldą, neįmanoma apeiti įvairių folklorinių užrašų. Jų egzistavimą ir plitimą galima sekti per visą XX amžių, nors pavyzdžių netrūko jau ir anksčiau – devynioliktajame šimtetyje. Rašytiniu pavidalu gyvuojanti tautosaka sudaro gana ryškų, folkloristų pripažintą, tačiau iki šiol dar menkai tyrinėtą žodinės tradicijos rūšį⁹ su jai būdingais formos ir struktūros požymiais, apibrėžta funkcionavimo sfera, savitu santykiu su žodžiu gyvuojančia tautosaka. Dainų tyrėjus pirmiausia domina dainų sąsiuvinų turinys ir gyvavimo kontekstas: kokius tekstus, kas, kur, kada, kokiam reikalui kaupė ir naudojo. Be šių dalykų, sąsiuvinų medžiaga gali atskleisti asmens, šeimos, giminės repertuaro savitumą, leidžia spręsti apie kūrinų gyvavimo laiką, jų visuotinumą ar lokalumą, suvokti dainuojamosios tradicijos niveliacijos apimtis, be to, yra parankus objektas tekstologiniams tyrimams. Asmeniniai tautosakos užrašai – gana patikimi gyvosios žodinės tradicijos liudytojai, nes į sąsiuvinius žmonės paprastai užsirašydavo labiausiai patinkančias dainas, taip pat populiarius, didesnei visuomenės daliai priimtinius, jos skonį tenkinančius kūrinius, tai yra užfiksavo konkreto laiko aktualias folklorinės kūrybos tendencijas. Tautosakos užrašai gali atskleisti ir kai kuriuos jų sudarytojų individualius bruožus – estetinį skonį, palinkimą prie vieno ar kito tautosakos žanro, konservatyvumą ar atvirumą masinės kultūros apraiškoms, grožinei literatūrai. Toks požiūris gali suteikti pagrindo pamąstymams apie socialinę ir kultūrinę aplinką, jos palankumą žmonių folkloriniams polinkiams pasireikšti. Todėl dalį tautosakos sąsiuvinų galima laikyti dvasinio gyvenimo metraščiais, tradicinės kultūros ir jos atstovų tyrinėjimams reikšmingais dokumentais.

⁹ Apie rašytinės ir žodinės tradicijos sąveikas žr. Ivanauskaitė 2003: 13–29.

Pastarųjų metų stebėjimai rodo, kad žmonių polinkis užrašyti pačių mokamas, naujai išgirstas ar perskaitytas dainas išties yra gajus. Dažnuose namuose teko sklaidyti asmeninius tautosakos rankraščius – dainų sąsiuvinius, albumus, ant pavienių lapų ir tiesiog popieriaus skiaučių perrašytų tekstų pluoštus. Juos vartant buvo proga paklausinėti, kodėl, kam jie buvo ir tebėra saugomi, panaudojami. Motyvų, paskatintusių žmones imtis rašiklio, būta įvairių. Sumanymas rašytine, atrodytu, patikimiausia forma įamžinti savo žinojimą ne vienam subrendo savarankiškai. Taip galėjo būti realizuotos nuoširdžiai išgyventos kultūrinės aspiracijos, panorus sau pačiam atskleisti mokamų dainų skaičių, pagaliau taip tikimasi palikti neįkainojamą atminimą vaikams ir anūkams. Pastebėta, kad dažnas savo apylinkės žmonių žinomas dainininkas turi ir labai brangina asmeninius dainų sąsiuvinius. Iš galybės panašių užrašų jie išsiskiria stambumu, – tai ne vienus metus, o kartais ir dešimtmečius pildyti rinkiniai. Jie kalba ne apie atsitiktinį rašiusiojo pomėgį, bet esminį susidomėjimą, netgi savotišką „profesinį“ interesą. Norom nenorom susidaro išpūdis, kad dainų sąsiuvinis tapo reikalingas kaip atributas, pateisinantis gero dainininko vardą.

Visiškai kitokios prigimties ir pritaikymo galimybių yra pavienių dainų nuorašai ant palaidų popieriaus lapų. Nemažus jų pluoštus sukaupia folklorinių ansamblių nariai, mokydamiesi kolektyvo bendro repertuaro. Tautosakos rinkėjams ir tyrinėtojams tokie užrašai daugiau pasako apie folklorinių ansamblių judėjimo masiškumą ir populiarumą, konkrečių kolektyvų repertuaro sudarymo tendencijas nei apie šiuos nuorašus saugančio žmogaus santykį su propaguota tradicija.

Ne vienuose aplankytuose namuose kalbėtasi apie albumus – jaunystėje dar mokyklos laikais rašytus dainų ir poezijos sąsiuvinius su palinkėjimų, atminimų, aforizmų intarpais. Mokykliniai albumai, būdami populiariosios kultūros dalis, yra įgiję ir gana ryškių folklorinei kūrybai būdingų bruožų. Albumai, paprastai funkcionuojantys tam tikroje amžiaus ir socialinėje grupėje, sudaromi laikantis nusistovėjusių modelių, lemiančių albumų struktūros ir formos ypatumus, stereotipinę turinį. Kita vertus, tokie albumai – nuolat kintantis reiškinys, pasiduodantis laikotarpio mados tendencijoms, labai priklausantis nuo kultūrinės aplinkos. Net ir vien dainoms skirti albumai nėra visiškai vienodi. Tie keli dainų albumų egzemplioriai, kuriuos teko atidžiau pavartyti ekspedicijose, kol kas leidžia kalbėti apie du ryškesnius mokyklinių dainų albumų tipus. Vienas sietinas su abiturientų tradicija sudaryti albumą mokyklos baigimo proga. Pavyzdžiui, šeštojo dešimtmečio pradžioje Ylakių vidurinės mokyklos baigiamosios klasės moksleiviai keitėsi sąsiuviniais, į kuriuos vienas kitam įrašydavo po vieną ar keletą dainų. Šitaip per vienus mokslo metus storus sąsiuvinius užpildydavo liaudiškų ir autorinių dainų tekstai, lietuvių poetų ir verstiniai eilėraščiai. Darbar toks sąsiuvinis¹⁰ leidžia susidaryti nuomonę apie tuo metu mėgtas dainas, jaunimui aktualų repertuarą, vyresniųjų klasių moksleivių literatūrinę akiratį.

Kitam albumų tipui atstovautų vieno žmogaus užrašinėti tekstai. Šiuos sąsiuvinis albumus ypač mėgsta paauglės mergaitės. Sudarydamos albumus, jos vadovau-

---

¹⁰ Vieno tokio sąsiuvinio albumo savininkė, dabar gyvenanti Židikuose, leido jį nusikopijuoti. Kopija saugoma Lietuvių tautosakos rankraštyne.

jasi savo amžiaus grupei būdinga estetikos samprata. Paauglystėje patikusios dainos buvo ne tik išrašinėjamos, bet ir dainuojamos. Dar prieš porą metų Salantuose jauna moteris iš savo prieš du dešimtmečius prirašyto, žurnalų iškarpomis ir pačios piešiniais pagražinto sąsiuvinio galėjo prisiminti ir padainuoti kiekvieną dainą.

Relikvijos teisėmis saugomi asmeniniai tautosakos rankraščiai specialistų vertinami kaip žodinės tradicijos visateisiai dokumentai. Jie, kaip ir išimtinai moterų kutūrinės saviraiškos sferoje išsilaikę mokykliniai albumai, dar laukia nuoseklaus tyrinėtojų dėmesio.

Baigiamosios pastabos

Straipsnyje paanalizuotas vos vienas kitas žemaičių dainuojamosios tradicijos fiksavimo aspektas, atsiveriantis rankraštiniuose XIX–XXI a. pradžios tautosakos rinkiniuose. Tačiau ir ši apžvalga leidžia suvokti, kad praicyje vyravusi tautosakos rinkimo praktika užrašinėtojus orientavo pirmiausia į repertuaro kaupimą, šitaip leisdama užčiuopti tik turtingos ir įvairialypės tradicijos fragmentus. Ir nors šiandien akivaizdu, jog tūkstančių dainų variantų anaipol nepakanka, norint pažinti pačią dainavimo kultūrą, sukaupia medžiaga jau leistų aprėpti ir aprašyti žemaičių regiono dainų repertuaro įvairovę, išryškinti jo slinktį. Žodinės liaudies kūrybos terpė, suvokiama ne tik kaip etnografinis fonas, bet ir socialinės, kultūrinės aplinkybės, sudariusi pagrindą ir sąlygas tautosakai gyvuoti ir reikštis, tautosakos rinkėjų taikiklyje atsidurdavo nenuosekliai, todėl tik priešokiais arba apskritai nebuvo aprašoma. Tai lėmė, kad šiandien mums prieinamas dalinis, nevisapusiškas folklorinės tradicijos vaizdas. Pastarųjų lauko tyrimų metu folkloristai stengiasi aprėpti ir rinkiniuose kuo objektyviau atspindėti išpūdį, kilusį bendraujant su pateikėju, kai pokalbis modeliuojamas pateikiant klausimus arba sekama pateikėjo minčių, kalbos tėkmė. Ir vienu, ir kitu atveju tikimasi pajusti individualų pateikėjo sąlytį su dainomis bei kitais folklorinio turinio dalykais. Neretai įvairialypė kontekstinė informacija suteikia papildomų, kartais netikėtų tautosakinio teksto vertinimo ir interpretavimo aspektų.

Žvelgiant iš šių dienų perspektyvų, archyvuose sukaupia medžiaga sudaro nemenką pagrindą jau senokai pribrendusiems nuosekliems dainavimo regioninio savitumo tyrimams. Regioniško tyrimai, nors folkloristų darbuose apie juos užsimenama jau ne vieną dešimtmetį, vis dar nesulaukė problemiškos, išsamios studijos, pagrindžiančios tokio pobūdžio tyrimų naudą ir svarbą, išryškinančios esminius struktūrinius, psichologinius, socialinius, funkcinius, kultūrinius ir kitokius regionų folklorinės tradicijos bruožus. Iki šiol vyravę žanriniai, poetikos ir semantikos dainų tyrimai nors ir suteikė pagrindo žodinės tradicijos elementuose ieškoti regioninių skirtumų arba bendrumų, bet dėl apibrėžtų metodologinių aspiracijų negalėjo pateikti išsamios analizės. O tokios belaukiant, žemaitiškoji medžiaga, nepabrėžiant jos etniškumo, sėkmingai panaudojama semantiniuose, lyginamuosiuose, tipologiniuose folkloristų tyrinėjimuose.

ŠALTINIAI

- AIVD – *Aš išdainavau visas daineles: Pasakojimai apie liaudies talentus – dainininkus ir muzikantus*, [kn.] 1–2, sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, Vilnius, 1985, 1988.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakos rankraštyne
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas
- SDŽ – *Daynas Žemaycziū*, surinktas yr yszdutas par Symona Stanewicze, Mokslynyka Lyteraturas yr Gražiuju Prytiryumu, Wylniuje, metuose 1829, p. 65, naujas leidimas: Simonas Stanevičius. *Dainos Žemaičių*, parengė Juozas Girdzijauskas, Vilnius, 1999, p. 182.

LITERATŪRA

- Būgienė Lina 2007. Pasakojamoji tautosaka skirtingų kartų žemaičių lūpose: kelios pastabos apie Vieکشnių apylinkių pasakojimus, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIII, p. 56–71.
- Grigas Kazys 1983. Simonas Daukantas ir lietuvių tautosaka, kn.: Simonas Daukantas. *Žemaičių tautosaka*, t. 1: *Dainos*, parengė Vytautas Jurgutis, Bronė Kazlauskienė, Vilnius, p. 11–42.
- Ivanauskaitė Vita 2003. Folklorinės tradicijos kaitos ypatumai, *Tautosakos darbai*, [t.] XVIII (XXV), p. 13–29.
- Stundžienė Bronė 2003. Merkinės dainų istorija: vizija ir tikrovė, *Tautosakos darbai*, [t.] XIX (XXVI), p. 13–32.
- Vadovas 1936. *Tautosakos rinkėjo vadovas*, Kaunas, p. 80.

REGARDING ONE ASPECT OF KNOWING THE SAMOGITIAN FOLKSONG TRADITION: TRACING THE STEPS OF FOLKLORE RECORDERS FROM THE 19TH – 21ST CENTURIES

JURGITA ŪSAITYTĖ

Summary

The article presents a survey of the Northern Samogitian folksong tradition, reflected in the folklore manuscripts from the 19th till the beginning of the 21st century. By using the descriptive and comparative methods, the author attempts to evaluate the peculiarities of recording the folksong repertoire from this region in the course of different periods. The nature of the investigated subject, i.e., the manuscript folklore collections, prompts her deeper inquiry into the recorded data in terms of its exhaustiveness and sufficiency for the purposes of studying the folksong tradition.

Recording of the Samogitian folksongs started in the first half of the 19th century. The repertoire from this period is best represented in the folksong collection by Simonas Daukantas (1834–1845). It gives evidence of the rich and varied (both in terms of style and genre) repertoire of Samogitian folksongs of the time, open and susceptible to various literary influences.

The 20th century is usually characterized by the most intensive activities of folklore collection in various Lithuanian regions, Samogitia being no exception. Nevertheless, during this period the different attitudes towards folklore collection also distinctly took shape, significantly influencing the qualitative and generic scope of the recorded materials. The priority to recording the classical folklore took root in the beginning of the 20th century and influenced the numerous fieldwork sessions until as late as the 1970s. Yet it must be noted, that this prominent line of recording primarily the old folksong layer significantly diminishes our possibilities of establishing the real idea regarding the 20th century folksong repertoire and investigating the tendencies of change affecting the folksong

tradition. Manifestations of these changes in terms of weakening modes of traditional folklore existence and the emerging new forms of folklore creativity become increasingly relevant in the fieldwork investigations of the end of the 20th – beginning of the 21st centuries. Besides, the nowadays scholarly fieldwork sessions distinctly present attempts at not only recording the oral heritage itself, but also at observing the folklore culture in its broadest sense, at accumulating various contextual information related to different spheres of individual, community, social, cultural and other kinds of life and surroundings.

Gauta 2007-12-03

Straipsnis parašytas vykdant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą tarpinstitucinę mokslo programą „Regioniniai folkloro ir tarmių tyrimai: Vakarų Lietuva“ (2003–2006).